

финансирование коммерческих интересов европейских компаний на месторождение «Шахдениз» и «Абшерон». Тем не менее, в апреле и мае 2015 года, представители Европейской комиссии и ЕС энергетическое сотрудничество обсудили и провели многосторонние встречи с Туркменистаном и Турцией на перспективы реализации Транскаспийского проекта. Было отмечено, что реализация проекта по обеспечению энергетической безопасности Европы принесет значительные дивиденды республике Азербайджан, который без необходимости тратить дополнительные средства.

Список использованных источников

1. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. – Bakı, 2012. – 612 c.
2. Hacızadə E. M. Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər. – Bakı, 2001. – 132 c.
3. <http://www.agrilng.com/agrilng/Home/Actualitati>
4. «Yeni Azərbaycan» qəzeti, 17 sentyabr 2010.
5. <http://www.president.az/articles/9849>
6. http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html
7. Cəfərlı R. A. Cənub qaz dəhlizi uğurla reallaşır // «Azərbaycan» qəzeti, 30 mart 2015.
8. <http://www.tap-ag.com/project-opportunities>
9. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=137772>

Huseynov A. T., Institute of History named after A. Bakikhanov Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan), elmarmaharram@mail.ru

Natural gas reserves and international projects of the Republic of Azerbaijan, implemented in the basin of the Caspian Sea

Natural gas reserves in the territory of Azerbaijan have been well known since the fifth century. In the middle of the 19th century the natural gas was being produced along with oil. In 1965 was produced 6,2 billion m3 of natural gas. In 1994 after the signing of the «Contract of the Century» interest in Azerbaijan's natural gas sector has increased sharply. The first export gas was pumped into Baku–Tbilisi–Erzurum in 2007. In 2010 a new natural gas contract was signed in Bucharest, Romania. In 2014 was constructed the Southern Gas Corridor, a 3,500 km long gas value chain.

Keywords: Natural gas, international projects, Caspian Sea.

Гусейнов А. Т., співробітник, Інститут історії ім. А. Бакиханова НАНА (Азербайджан), elmarmaharram@mail.ru

Запаси природного газу та міжнародні проекти Азербайджанської Республіки, що реалізуються в басейні Каспійського моря

Відновивши свою незалежність в кінці ХХ століття Азербайджанська Республіка стала власником своїх природних ресурсів. Процес експорту вуглеводневих ресурсів в Каспійському секторі Азербайджанської Республіки на світові ринки розпочався 20 вересня 1994 року після підписання «Контракту століття». Цим контрактом, підписаним з 13 компаніями з 8 країн, в економіку Азербайджану були вкладені мільярди доларів. У наступні роки було підписано ще 26 угод за участю 41 компанії з 19 країн світу. Запаси нафти в Азербайджанській Республіці оцінюються в 4,5–5 млрд. тонн, а природного газу в 6 трильйонів кубаметрів.

Ключові слова: природний газ, міжнародні проекти, Каспійське море.

* * *

УДК 94(474.5)«1918–1940»

Петрик А. М.,
кандидат історичних наук, викладач,
Херсонський державний університет
(Україна, Херсон), Getmanat@meta.ua

СПРОБИ ДЕРЖАВНИХ ПЕРЕВОРОТІВ І АНТИУРЯДОВІ ЗМОВИ У ЛИТВИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918–1940)

Розглянуто основні спроби державних переворотів та антиурядових змов в Литовській державі міжвоєнного періоду. Висвітлено передумови

формування конфліктних політичних ситуацій в литовському суспільстві в ході боротьби за владу різних угруповань в середовищі політичних та військових еліт Першої республіки. Люстровано участь армійських кіл у підготовці та здійсненні закатів. Подано класифікацію державних переворотів, путчів та змов у міжвоєнній Литві, за характером, кінцевими цілями та ступенем реалізації.

Ключові слова: Литва, Перша республіка, державний переворот, закат, змова, путч, замах, Союз литовських націоналістів, диктатура, режим.

Історія Першої Литовської республіки (1918–1940 рр.) насичена епізодами пов'язаними з безкомпромісною боротьбою за владу між різними політичними групами. Однак, це не є унікальним як для міжвоєнної Європи загалом, так і для Балтійського регіону зокрема. Втім, у порівнянні з сусідніми Латвією та Естонією, Литовська держава пережила за короткі два десятиліття рекордну для регіону кількість спроб державних закатів та путчів.

Характерною «литовською» особливістю було те що більша частина антиурядових виступів пов'язана з особистістю однієї людини – першого, а пізніше, і беззмінного президента країни А. Сметони. Він виступив у якості одного з лідерів «Грудневого закладу» 1926 р. (єдиного вдалого у історії Першої республіки). Цей путч, власне, і повернув йому владу після 6-річної перерви. Виступи подальших років вже спрямовувалися з цілью повалення або обмеження авторитарної влади «Вождя нації» (титул наданий А. Сметоні у 1931 р.).

Характерно, що у Литві склався своєрідний альянс армії та голови держави. Військо Литовське виступало у якості фундаменту на якому стояла державна «будівля», гарантом збереження самостійності. Військові грали роль специфічного «третейського судді» литовського суспільства, «совісті нації». В увяленні покоління 1920–1930-х рр. вони видавалася мало на сакральною кастою, що стоїть над «брудом» політики. Показово, що таке ставлення залишалося незмінним навіть за умови того, що саме армія стала «творцем вождів» для Першої республіки. Литовське офіцерство найактивнішим чином приймало участь у більшості подій бурхливої «епохи закатів». Специфіки додавало і те, що незважаючи на зовнішню монолітність та відверту привілейованість військових, в тодішньому литовському суспільстві, в реальності спостерігалася розмежування між представниками офіцерства, за принципом політичного орієнтованості. Більшість спроб переворотів як і контрпереворотів організовували та здійснювали військові (за незначним включенням, нахштатт «Змови аушрінків» 1929 р.). Таким чином, боротьба за вищу державну владу являлася по суті протистоянням у середині закритого субкласу. Представники інших груп, в більшості випадків, або виступали у якості свідків подій, або «голих» теоретиків, чи то навіть статистів.

Попри відсутність спеціалізованого дослідження з даної проблеми питання пов'язані з історією державних закатів та змов в Першій Литовській республіці відображені у ряді праць. Зокрема, у роботах литовських дослідників С. Атамукаса [1], В. Лечюса [2], И. Максимайтиса [3], Л. Труски [4], А. Ейдінтаса [5; 6]; працях іноземних вчених – П. Лосовського [7], А. Е. Шена [8], Т. Зубінського [9], В. С. Вардіса [10], К. Ріхтера [11] та інших.

Перша спроба повалення існуючого ладу в новій історії Литви припала на роки Боротьби за свободу

(1918–1920 рр.) (традиційна сукупна назва трьох кампаній Війни за незалежність: литовсько–радянської (1918–1920 рр.), боротьби з білогвардійцями та німецькими інтервентами (1919–1920 рр.), литовсько–польської (1920 р.)).

У серпні 1919 р. була організована спроба зміщення Кабінету М. Слезявічюса силовим способом. Заколот був інспірований Польщею. У польському проєкті реставрації Речі Посполитої Литві була приготована роль автономної одиниці, члена майбутньої федерації, але не більше того.

З ціллю втягнення республіки у свою орбіту Варшава вирішила діяти конспіративними методами – спровокувати внутрішню кризу у Литві, розхитати уряд а по можливості і здійснити «змах стану» з подальшим приходом до влади пропольських політиків.

Реалізацію завдання поклали на плечі агентів ПОВ (Польської організації військової) яка мала осередки як у Каунасі так і у регіонах. Бойові дружини заколотників – «дванадцятки», згідно плану, мали захопити столицю в ніч на 29 серпня і утримувати місто до підходу регулярних польських підрозділів. За цим слідували б збройні виступи поляків в інших містах країни. ПОВ завербувало ряд литовських діячів [12, с. 557–559].

Буквально в переддень виступу сталися події які зірвали наміри Начальника Польської держави Й. Пілсудського. Не дочекавшись повстання у Каунасі осередок ПОВ Сейненщини (регіон Сувалкія) на чолі з А. Рудницьким вирішив діяти першим. 22 серпня близько 1 000 бойовиків ПОВ захопила місто Сейни. На допомогу повсталим прийшли частини польської армії які атакували литовські міста Копчево, Вейсай і Лаздіяй. Литовський штаб спішно перекинув на цей напрямок близько 1200 багнетів під командуванням К. Ладіги.

Частини Війська Литовського і добровольці вели завзяті зустрічні бої з поляками до початку вересня [2, с. 271, 275–276]. Незважаючи на те що Сейненщина таки опинилася під польським контролем фальшарт місцевої ПОВ підірвав позиції заколотників у Каунасі.

Литовській розвідці стало відомо про існування розгалуженого підпілля, та не складу його учасників ані кількості бойовиків не уявляли.

Несподівано порятунок Батьківщини взяла на себе армія. Ініціативна група з 18 офіцерів вирішила діяти на попередження. Вночі 29 серпня військові здійснили масові арешти польських активістів. 23 офіцери Війська Литовського які мали польське походження також були затримані [2, с. 268]. В наступні дні арешти продовжувалися і охопили загалом 200 осіб [5, с. 158]. Виявилось що арміяці таки затримали декількох лідерів змови і цим зірвали виступ (пізніше, у грудні 1920 р. 117 колишніх заколотників будуть засуджені у Каунасі до різних термінів ув'язнення) [12, с. 558].

За декілька місяців, у лютому 1920 р. відбулася перша спроба військового путчу. Особовий склад частин каунаського гарнізону розпропагандований комуністами виступив проти «буржуазного» уряду С. Галванаускаса. Однак, завдяки рішучим діям влади та армійського командування заколот був розгромлений дуже швидко [13, с. 6].

Радянські спецслужби всіма засобами намагалися встановити контроль над Литовською республікою та опанувати стратегічно–важливий регіон Південної

Балтії. Протягом весни–літа 1920 р. на територію країни було переправлено близько 2 000 осіб з підробленими литовськими документами. Ці люди мали стати бойовим ядром майбутнього комуністичного повстання. Контрабандними способами до республіки ввозилася зброя. Вербувалися агенти з числа місцевого населення. Заколот мав початися у тимчасовій столиці Литві Каунасі в серпні 1920 р. Радянські плани зірвала поразка Червоної Армії під стінами Варшави у ході радянсько – польської війни (1919–1921 рр.) [5, с. 161]. Тож, від планів по захопленню Литви комуністи змушені були відмовитися. Слід відзначити, що «литовську» схему Москва таки зуміла застосувати у ході комуністичного путчу в Естонії 1 грудня 1924 р. (цей виступ завершився для більшовиків провалом).

З закінченням Боротьби за свободу в Республіці наступила доба так званої «Сеймократії» (1920–1926 рр.) – всевладдя парламенту. Після завершення правління християнських–демократів, у травні 1926 р., контроль над країною отримали «лівачи» – селяни–ляудінінки і соціал–демократи. «Ліви» взяли за реформування країни на демократичний лад (як вони його бачили через призму своєї перспективи). Однак, окрім проголошення свободи зібрань, амністії комуністів, відміни воєнного стану та інших незрозумілих консерваторам дій уряд підняв руку на «священну корову» – армію (Оголосили скорочення збройних сил до 14 000 [14]) Як виявилось це стало фатальною помилкою. Офіцери, які відчували себе господарями у країні, прямим текстом заявили депутатам Сейму що не допустять дій направлених на послаблення обороноздатності країни і не зупиняться навіть перед переворотом [5, с. 175].

В армії відверто заговорили про загрозу «більшовизації» Литви, здачу самостійності. Було вирішено діяти швидко.

Навколо офіцерів гуртуються і інші незадоволені режимом – християнські демократи, націоналісти – таутінінки. Консерватори відверто заявляли про необхідність переглянути обраний вектор державної розбудови Литви. Все більшої популярності як серед політиків так і у суспільстві набувають тенденції до встановлення авторитарної, національно орієнтованої влади.

Військові почали мобілізацію сил правого «державницького» толку. З ініціативи офіцерів Глоадського і Л. Гіри організуються «З'їзди колишніх добровольців литовської армії». Такі форуми проходили регулярно, проводилися вони за участю представників католицького духовенства. Незабаром до них приєднались члени «Союзу литовських націоналістів». Показовим стало обрання почесним головою цих «конференцій» лідера націоналістів А. Сметону, на кандидатурі якого в якості майбутнього очільника держави зупинилися патріотичні сили [13, с. 37–38].

Збройний виступ проти «лівачів» не примусив себе довго чекати. Армія взяла проведення перевороту на себе. Спільники намітили виступ на 17 грудня 1926 р. – день чергового засідання Сейму на якому мали бути присутні президент та Голова Ради міністрів.

Буквально за декілька тижнів до путчу інформацію про нього отримали ляудінінки. У листопаді 1926 р. до ЦК «селян» прийшов офіцер і приніс список учасників змови. У ньому, з поміж інших, були вписані прізвища

майора П. Плехавічюса, колишнього військового міністра Т. Даукантаса та журналіста М. Богдонаса. «Народники» передали список своїм партнерам по коаліції – соціал-демократам.

Ліви створили спеціальну комісію яка мала викрити змову. Парламентарі дали завдання військовому міністру та Міністру внутрішніх справ провести власне термінове розслідування. Імена керівників майбутнього путчу стали відомі владі дуже швидко, за ними встановили слідкування, однак, затримувати заколотників Жвалгіба (литовська таємна поліція) не поспішала.

Останнє попередження соціалістичний режим отримав напередодні виступу. 16 грудня, за 12 годин до перевороту, до Сейму явився інформатор який прямо вказав, що в ніч з 16 на 17 грудня військові захоплять владу. І цього разу спецслужби не провели жодних оперативних дій, тим самим продемонструвавши лояльне ставлення до таутінінків і їх союзників [13, с. 40–41].

Путчисти знали що їх плани викрито і все одно продовжував діяти за попереднім планом. Основне завдання по захопленню будівлі Сему та інших важливих установ доручалося офіцерам каунаського гарнізону. Керівництво силовою операцією покладалося на полковника В. Скорупскіса, майора П. Плехавічюса і старшого лейтенанта А. Мачюйку.

Військових і «групу підтримки» з членів студентських патріотичних організацій близьких хадекам та корпорації «Neo Lithuania» учасники змови для легкості керування, поділили на мобільні бойові «п'ятірки» [1, с. 180].

17 грудня вважалося ідеальним днем для виступу. У Каунасі мали вітати президента К. Грінюса з 60-річним ювілеєм та 35-річчям громадської діяльності. Під цим приводом до державного центру повинні були прибути командири військових частин та гарнізонів з усієї країни (багато хто з вищих офіцерів був посвячений у справи путчистів і підтримував усунення «більшовиків») [13, с. 41–42].

В ніч на 17 грудня 1926 р. командир 2-го піхотного полку каунаського гарнізону Й. Петруйтіс вивів свій підрозділ на вулиці міста. Було захоплено вокзал, пошту та адміністративні будівлі. О 3.43 ночі військові увірвалися до залу засідань Сейму де відбувалося слухання проекту бюджету на 1927 р. Офіцери авіації на чолі з лейтенантом А. Мачюйкою заарештували президента К. Грінюса, прем'єр-міністра та членів уряду. Майор П. Плехавічюс був оголошений тимчасовим диктатором. Першим же своїм наказом він ввів у країні військовий стан. Хоча на перший погляд виступ і виглядав «заколотом лейтенантів» – молодих офіцерів, насправді генералітет був в курсі планів заколотників і у більшості своїй підтримував «порятунок Батьківщини».

В армійському середовищі в цілому схвалювали дії «групи Плехавічюса», та існували і протилежні думки. Хвилювання почалися у артилерійському полку в Кеданяй, на Каунас рушив один з бронепоездів, екіпаж якого спочатку виявив лояльність поваленому уряду. 9-й піхотний полк під командування В. Віткаускаса, який базувався у Маріамполі, на перших порах також не підтримав переворот. Однак, дуже швидко ситуація в цих підрозділах була опанована, зіткнень вдалося уникнути [1, с. 180–182].

Взагалі, події 17 грудня 1926 р. завершилися без кровопролиття. «Ліваки» тихо виконали все

що від них вимагалось. К. Грінюс відправив у відставку М. Слежявічюса і призначив головою уряду націоналіста А. Вольдемараса. Той пообіцяв дотримуватися Конституції. Так само вчинив і новий президент республіки А. Сметона обраний Сеймом замість К. Грінюса 19 грудня 1926 р. (перед цим він вперше побував «Вождем держави», як його оголосили путчисти, правда лише дві доби).

Християнським демократам і таутінінкам дісталася і решта ключових державних посад. В перший же день новий президент прибув до будівлі Генерального штабу де виступив перед офіцерами. У своїй промові А. Сметона проголосив виключну роль військових в житті країни і заявив що «нову сторінку в історії» він буде писати разом з армією [15, с. 146].

Новий президент назвав переворот превентивним засобом проти комуністичного заколоту. Фокус ситуації полягав у тому що, формально, соціалісти самі передали владу опонентам (звичайно, під тиском). Новий Кабмін призначив законний президент, голову держави обирав також легітимний Сейм, то ж, хоча б ззовні, «праві» «чисто» закріпили свою владу.

Військові взяли на себе ліквідацію наслідків «виступу 17 грудня» – а саме можливі контр дії прихильників лівих партій. Були утворені військові трибунали з офіцерів які виносили вироки за антидержавну діяльність. Суди відбувалися, в тому числі, у Каунасі, в приміщенні казарм 2-го піхотного полку. Чотири лідери Компарті Литви (КПЛ) були заарештовані та засуджені трибуналом до розстрілу. Поблизу VI бастиону Каунаської фортеці приговор привели у виконання [16, с. 268].

Опозиційні сили готувалися до реваншу. «Ліви» вирішили діяти радикальними методами. У підготовці збройного повстання взяли участь декілька депутатів Сейму. Були залучені і «співчуваючі» з військового середовища. Однак, спецслужбам, навесні 1927 р., вдалося вчасно виявити основний осередок змовників. Депутат Сейму від ляудінінків Й. Паяуіс звинувачувався у спробі організації перевороту [5, с. 177]. «Справа Паяуіса» виявилася вкрай неприємною для військових адже у ній активну участь прийняли старший лейтенант Війська Литовського Е. Торнау і унтер-офіцер Ю. Жемайтіс. Заколотники планували підняти повстання у Каунаському гарнізоні [15, с. 166].

Незважаючи на провал «Центру» «ліві» не відмовилися від ідеї повстання. Основний удар тепер планувалося нанести з провінції. 8–9 вересня 1927 р. бійці бойових дружин соціал-демократів спробували захопити декілька уїздів країни. У місті Таураге повстанці на декілька днів встановили свою владу. Ситуація ставала досить загрозливою, активізувалися й інші опозиційні елементи, вимальовувалася перспектива повномасштабної громадянської війни. Заколотникам вдалося залучити на свій бік армійського капітана А. Маюса якого оголосили комендантом міста.

В критичний момент в дію вступили регулярні частини Війська Литовського, які і зіграли вирішальну роль в жорсткому придушенні повстання. Армійські підрозділи, що підійшли з Клайпеди, розгромили путчистів. Сподівання «лівих» на співчуття серед військових не справилися.

Командир таурагського загону депутат Сейму П. Мікульскіс був схоплений та вбитий. 209 учасників

виступу предстали перед військовими трибуналами, 13 осіб стратили. Лідер змовників І. Плечкайтіс, після невдалої спроби розпропагандувати уланський полк і захопити місто Алітус, втік за кордон разом з найближчими прибічниками [15, с. 168–170].

Після вересневих подій у опозиціонерів надовго пропало бажання йти з режимом у прямий стик. Армія ще більше посилила позиції і потроху ставала такою собі «державою в державі», класом «недоторканих».

Однак, у суспільстві продовжувалася «заколотницька» істерія. Це стало свідченням напруги у суспільстві та його заполітизованості в умовах різкої зміни державного курсу. Можна сказати, що образ змовника став мало не фольклористичним у «сметонівській» Литві 1926–1928 рр. Один з лідерів литовських комуністів, журналіст Й. Палецькіс згадував випадок чергового «путчу» що став чи не головним «анекдотом» у республіці наприкінці 1920-х рр.

Черговий «герой-заколотник» – командир гарнізону столиці полковник Ю. Петруйтіс прийшов до президентського палацу і став вимагати у А. Сметони відправити у відставку уряд А. Вольдемараса та відновити роботу парламенту, погрожуючи у разі відмови підняти на путч два піхотні полки. Президент мовчки вислухав його, у своїй незворушній манері, і запросив на обід. Після вживання міцних напоїв полковник розхвилювався, кинувся в обійми національному вождю. Ю. Петруйтіс просив голову держави повернутися до парламентаризму. Той спокійно і дохідливо розтлумачив гостю плани по укладанню нової Конституції, в якій обов'язково буде включений пункт про скликання сейму. Щасливий Ю. Петруйтіс пішов, а вже незабаром його було відправлено у відставку. На цьому «путч» себе вичерпав [15, с. 177].

Невдовзі перед литовською владою з'явилася реальна загроза. На горизонті стала проглядатися «примара» серпня 1919 р. Польща бажуючи вести Першу республіку в орбіту свого впливу планувала повалити режим в Каунасі збройним шляхом. Політиків у Варшаві особливо дратувало небажання Литви визнавати польським анексований II Річчю Посполитою у 1923 р. Віленський край.

Окрім планів безпосереднього вторгнення власними силами, польське керівництво хотіло задіяти прибічників І. Плечкайтіса – «плечкайтінків».

І. Плечкайтіс знайшов притулок на польській території. Його рух підтримувався Варшавою. Поляки сподівалися на здійснення «маршу на Ковно» силами «легіонів» плечкайтістів в місті Ліда під керівництвом польських інструкторів створили перший загін з колаборантів. Значні сподівання поклалися і на «вибух» який мали влаштувати противники А. Сметони в середині самої Литви [1, с. 234–238; 15, с. 174–175].

Однак, далі планування справа не пішла. Ідея інтервенції виявилася провальною. Завдяки успіху розвідки українських націоналістів (дружніх Каунасу) литовські військові отримали надважливі дані щодо розміщених на кордонах республіки польських частин, оперативні плани поляків [17]. Всупереч сподіванням Варшави, сам І. Плечкайтіс не зумів отримати належної підтримки в Литві. Більш того, своїми заявами про необхідність відмовитися від Вільнюса лідер плечкайтінків налаштував проти себе литовське

суспільство. Його звинувачували у прямій зраді народу та держави.

Незважаючи на нерівність сил з II Річчю Посполитою литовські патріотичні сили, виразником яких стала армія, були готові знову відстоювати свободу збройно. Офіцери дали чіткий меседж уряду, попередивши голову уряду А. Вольдемараса про неприпустимість будь-яких поступок по Вільнюсу, недвозначно змалювавши можливі наслідки для режиму у разі відступу з державницьких позицій.

Напруга зберігалася до 10 грудня 1927 р. коли, на засіданні Ради Ліги Націй, Польща і Литва де-факто вийшли зі стану війни в якому знаходилися з 1920 р. (Перша республіка все одно не відмовилася від боротьби за Вільнюс. Місто було визначено столицею держави за Конституцією 1928 р., як і в пізніших варіантах основного закону) [5, с. 179–182].

Весна 1929 р. відзначилася, мабуть найгучнішим замахом за історію Першої республіки. 6 травня група литовських есерів-максималістів незадоволених внутрішнім курсом влади (зокрема, ходом селянської реформи) спробували вбити голову уряду А. Вольдемараса. Поблизу входу до каунаського театру його в притул розстрілювали три бойовики А. Булота, М. Гудяліс та А. Восілюс [1, с. 281]. А. Вольдемарас вчасно впав на землю і залишився неушкодженим. Загинув його ад'ютант і був поранений пасинок прем'єра та випадкова перехожа – студентка. Акт індивідуального терору який мав стати «сірником» до вселитовського вибуху не вдався [18].

Більше того, незважаючи на неоднозначне ставлення до таутінінків в народі, суспільство було обурене. Додатково людей розгнівало те що учасники замаху втекли до окупованого Польщею Віленського краю.

Зрозуміло, що швидко виникли чутки про організацію атенатату Варшавою. Поліції вдалося схопити одного з убивць А. Восілюса він і став головною дійовою особою судового процесу [15, с. 190].

24 травня 1929 р. терориста розстріляли. Десятки його однодумців пішли по «Справі аушринінків» (так називали частину литовської соціалістичної інтелігенції та молоді що виступали за соціальну революцію, свого часу об'єднувалися навколо журналу «Аушра» («Зарево»)) і отримали різні строки ув'язнення [1, с. 281].

Невдовзі А. Вольдемарас буде усунутий президентом з керівних посад та відсторонений від влади. В Литві остаточно встановилося авторитарне правління А. Сметони.

Колишній прем'єр та його прибічники – «вольдемаристи» з радикальної організації «Залізний вовк» не бажали миритися з ситуацією що склалася. На подальші декілька років А. Вольдемарас стане найбільшою загрозою стабільності режиму у республіці. Згодом, заручившись підтримкою незадоволених правлінням «Вождя нації» військових опальний політик спробував захопити владу.

1934 р. виявився бурхливим для всієї Прибалтики. Ці календарні 12 місяців стали, по істині, періодом вельми насиченим вікопомними подіями. Для північних сусідок Литви – Естонії та Латвії він явився водорозділом між «демократичним» і «автократичними» віхами їхнього історичного шляху у ХХ ст.

12 березня 1934 р. Державний старійшина Естонії К. Пятс здійснив переворот та встановив свою особисту диктатуру. Його підтримали військові на чолі з легендарним героєм Війни за незалежність Естонії генералом Й. Лайдонером. Виступ був, багато в чому, превентивним заходом. Метою путчистів було не допустити до влади профашистські сили з партії Вапсів (ветеранів Визвольної війни (1918–1920)). К. Пятс припинив роботу парламенту, почав згортати демократичні свободи. Для Естонії починалася «Доба мовчання» [19, с. 136] (одна з назв періоду авторитарного правління К. Пятса у 1934–1940 рр.).

Через два місяці, 15 травня 1934 р. переворот відбувся у Латвії. Тандем прем'єр-міністра К. Ульманіса і генерала Я. Балодіса захопив владу. В країні розпустили парламент і призупинили дію конституції, було заарештовано більше 2000 опозиціонерів [20, с. 161, 163–164].

Здавалося б, Литва на фоні сусідок являла собою зразок стабільності, втім, такий стан був оманливим. Невдовзі Перша республіка пережила найгучніший судовий процес за всю історію.

У Клайпеді активізуються новоутворені германські націоналістичні організації. Першим стало «Християнсько-соціалістичне товариство» на чолі з пастором Т. фон Сассом. В 1933 р. виникає ще більш радикальне «Соціалістичне народне товариство» під головування ветеринара Е. Ноймана [16, с. 274].

Активісти виступали за виведення литовських військ і відміну воєнного стану. У якості стратегічної цілі визначалося возз'єднання з Німеччиною.

Загостренню ситуації в Клайпедській області сприяло прибуття до Литви у листопаді 1933 р. повіреного у справах Міністерства закордонних справ Німеччини А. Мормана. Отримавши пост 1-го секретаря посольства Рейху у Каунасі він, разом з аташе майором Клейном, фактично виконував функції куратора антилитовських сил [21, с. 391].

Зусиллями литовських спецслужб вдалося розкрити осередок місцевих сепаратистів. Німці Малої Литви (так у республіці іменували Клайпедський край) – члени нацистських організацій планували виступ направлений на повалення влади Каунаса в цьому регіоні.

Були проведенні несподівані облави на членів клайпедських націонал-соціалістичних гуртків. До відповідальності притягли 805 учасників «гітлерівських» формувань, вилучено більше 1000 одиниць зброї.

13 липня 1934 р. діяльність всіх націонал-соціалістичних організацій та ячеек на території Литви було заборонено. Над 76 найактивнішими німецькими шовіністами було проведено показовий судовий процес що тривав з липня 1934 р. по березень 1935 р. і завершився винесенням звинуваченням у державній зраді смертного вироку (заміненого А. Сметоною на різні строки ув'язнення) [5, с. 203–204].

У 1935 р. заарештували самого Е. Ноймана, його групу було розгромлено. Литовські спецслужби виявили причетність німецького посольства до організації сепаратистського руху в Малій Литві. Аташе Клейн покинув країну [21, с. 391].

Влітку 1934 р. А. Сметоні доведеться ще раз відстоювати свою владу. До активних дій приступили

прибличники А. Вольдемараса, за армійського середовища. Напередодні загальнонаціонального святкування 60-річного ювілею «Вождя нації» офіцери-заколотники організували путч. Найнеприємніше для А. Сметони стало те що їх очолив тодішній начальник Генерального штабу генерал П. Кубілюнас. У виступі були задіяні танкові частини, кавалерійські підрозділи, деякі льотчики литовських ВПС, які перекинули А. Вольдемараса повітрям до Каунаса [1, с. 304]. Хто знає чим би справа закінчилася якщо б не самі військові, а точніше, курсанти офіцерської школи. Вони рішуче стали на захист президента і 7 червня 1934 р. подавили заколот [15, с. 222].

Іронія долі – за 5 років до цього вся країна слідувала за тим як судили авторів теракту проти самого колишнього прем'єра а тепер, влітку 1934 р., він сам сидів на лаві підсудних. А. Вольдемарас отримав 12 років в'язниці, П. Кубілюнаса засудили до смертної кари замінені на пожиттєве ув'язнення [15, с. 223].

А. Сметона знову перемиг продемонструвавши стійкість і життєздатність режиму. Сил внутрішньої опозиції виявилось недостатньо щоби усунути лідера таутінінків. Падіння влади «Вождя нації» стане можливим лише за безпосередньої інвазії сусідніх великих держав, вже у роки II Світової війни.

Заколоту та спроби державних переворотів у Першій республіці можна умовно поділити на декілька груп за ступенем реалізації:

– реалізовані (переворот 17 грудня 1926 р. «Офіцерське повстання» за визначенням тодішнього німецького посла у Литві Г.Мората [21, с. 376]);

– невдалі (виступ солдат гарнізону Каунаса у 1920 р., Таурагське повстання 1927 р., військовий путч 1934 р.);

– розкриті аботакі що залишилися на стадії планування («Серпневий» заколот 1919 р., «Більшовицький» виступ 1920 р., «Змова Паюіса» 1927 р., Похід «легіонів» І. Плечкайтиса, «Справа аушринінків» 1929 р., «Справа Ноймана – Сасса» – заколот клайпедських націонал-соціалістів 1934 р.).

(Окремо зазначимо – теракт 1929 р. проти А. Вольдемараса здійснений есерами-максималістами являвся, по суті, прологом до умовної «Справи аушринінків» яка, таким чином, може бути віднесена і до групи змов та заколотів які потерпіли невдачу в процесі практичної реалізації).

Із зазначених вище, до окремої підгрупи належать виступи які мали характер військового путчу (були інспіровані та реалізовані армійськими колами): заколот у Каунаському гарнізоні (1920 р.); «Грудневий переворот» (1926 р.); путч генерала П. Кубілюнаса (1934 р.).

Заколоту у Литві міжвоєнної доби різнилися і за кінцевими цілями що ставилися змовниками. У абсолютній більшості випадків вони полягали в поваленні існуючого в республіці ладу, або направлялися проти особистої влади голови держави. Власну лагуну займає змова нацистів у Клайпедському краю в 1934 р. що продемонструвала наявність загрози територіальній цілісності країни. Безпосередньою метою місцевих «гітлерівців» являлася реалізація сепаратистського сценарію з відокремлення цілого краю від Першої республіки.

Список використаних джерел

- Атамукас С., Береснявичюс П., Комодайте Ю., Лемпертас И., Лопав С., Марцинкявичюс Ю., Марцялис А., Навицкас К., Норейкене С., Тамошюнас М., Шармантис Р. Очерки истории компартии Литвы. Т.2 1920–1940 / С. Атамукас, П. Береснявичюс, Ю. Комодайте и др. – Вильнюс: Минтис, 1980. – 736 с.
- Vytautas Lesčius. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920: monografija / Leščius Vytautas. – Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, Vilniaus universitetas, 2004. – 497 p.
- М. Максимайтис. Политический режим в буржуазной Литве в 1926–1940 гг. – Вильнюс, 1974. – 114 с.
- Truska L., Liekis A., Ilgūnas G., Geleževičius R. Lietuvos Respublikos prezidentai: Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Algirdas Mykolas Brazauskas / L. Truska, A. Liekis, G. Ilgūnas, R. Geleževičius. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. – 510 p.
- Эйдинтас А., Бумбалаускас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. История Литвы / А. Эйдинтас, А. Бумбалаускас, А. Кулакаускас, М. Тамошайтис. – Вильнюс: Eugrimas, 2013. – 318 с.
- Eidintas A., Zalus V., Senn A. E., Tuskenis E. Lithuania in European Politics: The years of the First Republic, 1918–1940 / A. Eidintas, V. Zalus, A. E. Senn, E. Tuskenis. – New York: St. Martin's Press, 1999. – 272 p.
- Piotr Lossowski. Konflikt polsko-litewski 1918–1920 / Lossowski Piotr. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1996. – 250 s.
- Alfred Erich Senn. The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920–1928 / Senn Alfred Erich. – Leiden: E. J. Brill, 1966. – 242 p.
- Tadeusz Zubiński. Antanas Smetona. Pierwszy i zarazem czwarty prezydent Litwy / Zubiński Tadeusz // «Ciche kraj». – Rzeszów, 2006. – S.5–27.
- The Baltic States in Peace and War: 1917–1945 / Edited by Vyta Stanley Vardys, Romuald J. Misiunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978. – 240 p.
- Клаус Рихтер. Культ Антанаса Сметоны в Литве (1926–1940). Принцип действия и развитие / Рихтер Клаус // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. – 2014. – №1 (5). – С.24–39.
- Lietuvos istorija / Red. A. Šapoka. – Kaunas: «Šviesos», 1936. – 688 p.
- Ангаретис З. Фашистский переворот и расстрел коммунаров в Литве (что должны знать рабочие и крестьяне о фашистском перевороте в Литве) / З. Ангаретис. – Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1927. – 64 с.
- Jan Rutkiewicz. Wojsko litewskie 1918–1940: litewskie formacje zbrojne 1940–1953 / Rutkiewicz Jan. – Warszawa: Barwa i Broń, 2002. – 228 s.
- Палецкис Ю. В двух мирах / Ю. Палецкис. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – 527 с.
- Петрик А. М. Державна ідеологія Першої Литовської республіки в добу диктатури таутінінків (1926–1940) / А. М. Петрик // Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал / голов. ред. В. Андрєєв. – Херсон, 2016. – Вип.3 (6). – С.263–289. [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу: sn.kspu.edu.
- Ігор Дерев'яний. Міжнародне партнерство УВО у 1920–х роках [Електронний ресурс] / Історична правда, 18.02.2014. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/02/18/141489/>
- А. И. Вольдемарас [Электронный ресурс] // Пермский государственный университет. Историко-политологический факультет. Кафедра Истории Древнего Мира и Средних веков. – 2017. – Режим доступа: <http://kidm-psu08.ucoz.ru/index/0-30>
- М. Лаар, Х. Валк, Л. Вахтре. Очерки истории эстонского народа / Лаар М., Валк Х., Вахтре Л. – Таллин: Купар, 1992. – 234 с.
- Блейре Д., Бутулис И., Зунда А., Странга А., Фелдманис И. История Латвии XX век / Д. Блейре, И. Бутулис, А. Зунда, А. Странга, И. Фельдманис. – Рига: J.L.V., 2005. – 473 с.
- Тайны дипломатии Третьего рейха: германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену: документы из следственных дел, 1944–1955 / Отв. ред. В. С. Христофоров. – М.: Общественный фонд «Международный фонд «Демократия», 2011. – 880 с.
- Norejkene S., Tamoshjunas M., Sharmantis R. Ocherki istorii kompartii Litvy. T.2 1920–1940 / S. Atamukas, P. Beresnjevichjus, Ju. Komodajte i dr. – Vil'njus: Mintis, 1980. – 736 s.
- Vytautas Lesčius. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920: monografija / Leščius Vytautas. – Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, Vilniaus universitetas, 2004. – 497 p.
- М. Максимайтис. Политический режим в буржуазной Литве в 1926–1940 гг. – Вильнюс, 1974. – 114 с.
- Truska L., Liekis A., Ilgūnas G., Geleževičius R. Lietuvos Respublikos prezidentai: Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Algirdas Mykolas Brazauskas / L. Truska, A. Liekis, G. Ilgūnas, R. Geleževičius. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. – 510 p.
- Jejdintas A., Bumbalaukas A., Kulakauskas A., Tamoshajtis M. Istorija Litvy / A. Jejdintas, A. Bumbalaukas, A. Kulakauskas, M. Tamoshajtis. – Vil'njus: Eugrimas, 2013. – 318 s.
- Eidintas A., Zalus V., Senn A. E., Tuskenis E. Lithuania in European Politics: The years of the First Republic, 1918–1940 / A. Eidintas, V. Zalus, A. E. Senn, E. Tuskenis. – New York: St. Martin's Press, 1999. – 272 p.
- Piotr Lossowski. Konflikt polsko-litewski 1918–1920 / Lossowski Piotr. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1996. – 250 s.
- Alfred Erich Senn. The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920–1928 / Senn Alfred Erich. – Leiden: E. J. Brill, 1966. – 242 p.
- Tadeusz Zubiński. Antanas Smetona. Pierwszy i zarazem czwarty prezydent Litwy / Zubiński Tadeusz // «Ciche kraj». – Rzeszów, 2006. – S.5–27.
- The Baltic States in Peace and War: 1917–1945 / Edited by Vyta Stanley Vardys, Romuald J. Misiunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978. – 240 p.
- Klaus Rihter. Kul't Antanasa Smetony v Litve (1926–1940). Princip dejstvija i razvitie / Rihter Klaus // Zhurnal rossijskih i vostochnoevropejskih istoricheskikh issledovanij. – 2014. – №1 (5). – S.24–39.
- Lietuvos istorija / Red. A. Šapoka. – Kaunas: «Šviesos», 1936. – 688 p.
- Angaretis Z. Fashistskij perevorot i rasstrel kommunarov v Litve (chto dolzhny znat' rabochie i krest'jane o fashistskom perevorote v Litve) / Z. Angaretis. – Moskva – Leningrad: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1927. – 64 s.
- Jan Rutkiewicz. Wojsko litewskie 1918–1940: litewskie formacje zbrojne 1940–1953 / Rutkiewicz Jan. – Warszawa: Barwa i Broń, 2002. – 228 s.
- Paleckis Ju. V dvuh mirah / Ju. Paleckis. – M.: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1974. – 527 s.
- Petryk A. M. Derzhavna ideologija Pershoi' Lytovs'koi' respubliky v dobu dyktatury tautininkiv (1926–1940) / A. M. Petryk // Scriptorium nostrum. Elektronnyj istorychnyj zhurnal / golov. red. V. Andrjejev. – Herson, 2016. – Vyp.3 (6). – S.263–289. [Elektronnyj resurs]: [sajt] / Hersons'kyj derzhavnyj universytet. Naukovi zbirky. – Rezhym dostupu: sn.kspu.edu.
- A. I. Vol'demaras [Elektronnyj resurs] // Permskij gosudarstvennyj universitet. Istoriko-politologicheskij fakul'tet. Kafedra Istorii Drevnego Mira i Srednih vekov. – 2017. – Rezhym dostupa: <http://kidm-psu08.ucoz.ru/index/0-30>
- M. Laar, H. Valk, L. Vahtre. Ocherki istorii jestonskogo naroda / Laar M., Valk H., Vahtre L. – Tallin: Kupar, 1992. – 234 s.
- Blejre D., Butulis I., Zunda A., Stranga A., Feldmanis I. Istorija Latvii XX vek / D. Blejre, I. Butulis, A. Zunda, A. Stranga, I. Fel'dmanis. – Riga: J.L.V., 2005. – 473 s.
- Tajny diplomatii Tret'ego rejha: germanskije diplomaty, rukovoditeli zarubezhnyh voennyh missij, voennije i policejskie attashe v sovetskom plenu: dokumenty iz sledstvennyh del, 1944–1955 / Otv. red. V. S. Hristoforov. – M.: Obshhestvennyj fond «Mezhdunarodnyj fond «Demokratija», 2011. – 880 s.

Petryk A. M., Candidate of Historical Sciences, lecturer, Kherson state university (Ukraine, Kherson), Getmanat@meta.ua

Attempts of coups d'état and anti-government conspiracy in Lithuania in the period of the First republic (1918–1940)

Describes the main attempts of coups d'état and anti-government conspiracies in the Lithuanian state in the interwar period. The preconditions of the conflict political situations in Lithuanian society during the struggle for power of different groups in the environment of political and army elites of the First

References

- Atamukas S., Beresnjevichjus P., Komodajte Ju., Lempertas I., Lopaev S., Marcinkjavichjus Ju., Marcjalis A., Navickas K.,

republic. Illustrated participating of army circles in preparation and realization of revolts. The article proposes a classification of coups, putsches and conspiracies in Lithuania by character, the degree of implementation and ultimate goals.

Keywords: Lithuania, the First Republic, the coup d'état, insurrection, conspiracy, coup, attempt, Union of Lithuanian nationalists, dictatorship, regime.

* * *

УДК 94(477/7)

Волканова Н. В.,

аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Україна, Ізмаїл),
nvolkanova@gmail.com

Фінансова допомога дворян Бессарабії пораненим і хворим воїнам під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Військові конфлікти другої половини XIX – початку XX ст. мали великий вплив на розвиток благодійної справи. Проте, разом з цим вони продемонстрували відсталість Російської імперії і стали наслідком значних людських втрат. Саме у цей час в суспільстві відбувся сплеск благодійної діяльності. Це призвело до зростання громадської ініціативи з надання благодійної допомоги в усіх регіонах держави. Особливою активністю відрізнялися представники аристократичної верстви. Не залишилися осторонь цього процесу бессарабський нобілітет. Метою статті є дослідження місця та ролі дворянства Бессарабії в фінансовій допомозі пораненим і хворим воїнам під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Для її реалізації нами були використані методи системного аналізу, конкретизації та історико-системний. Доведено, що аристократи Бессарабської губернії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. активно жертвували гроші на потреби поранених і хворих воїнів.

Ключові слова: дворянство, Бессарабія, благодійність, Товариство піклування про поранених і хворих воїнів, російсько-турецька війна 1877–1878 рр.

Однією зі сторінок військової історії XIX ст. виступає російсько-турецька війна 1877–1878 рр. Під час розгортання військової компанії на першому плані знаходилася важлива соціальна проблема – надання допомоги воїнам та їхнім родинам. Держава, у свою чергу, не змогла впоратися з такою кількістю людей, які потребували підтримки. Тому незмінним помічником в цій справі виступало населення країни. За розмірами доброчинності перше місце займали представники нобілітету. Безпосередню участь в цій справі взяли бессарабські аристократи.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності дворян Бессарабії періоду XIX–XX ст. знайшли достатнє висвітлення у науковій літературі. Зокрема, вітчизняні історики в своїх роботах аналізують правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації та внутрішньої стратифікації (Л. Циганенко [1]), доброчинну, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність (Н. Гончарова [2], М. Башли [3]). Однак, слід відзначити, що є певне коло питань, які сьогодні залишилися поза увагою науковців та потребують детального вивчення. Тому метою статті є дослідження місця та ролі дворянства Бессарабії в фінансовій допомозі пораненим і хворим воїнам під час військового конфлікту 1877–1878 рр.

Велику роль в організації благодійної діяльності в Бессарабії під час військового конфлікту 1877–1877 рр. відіграло Товариство піклування про хворих і поранених воїнів, яке розпочало свою діяльність 3 травня 1867 р. Основний вектор роботи був спрямований на збір грошей для потерпілих військовослужбовців. У цей

період в Російській імперії діяло 200 місцевих управлінь і комітетів товариства. Активну участь в роботі Кишинівського відділення приймали представники бессарабського нобілітету. Так, під час військового конфлікту 1877–1878 рр. головою місцевого управління був обраний Бессарабський губернатор М. І. Шебеко. Членами організації виступали губернський і повітові предводителі дворянства.

Фінансову основу функціонування товариства складали членські зноси в розмірі 10 руб. та добровільні пожертви. Так, аналізуючи звіт грошових надходжень на потреби організації бачимо, що в перші місяці роботи на його рахунок не надходило коштів. В цей час комітет існував завдяки наявності початкового капіталу, що знаходився в банку під відсотками і наприкінці 1877 р. становив 9 971 руб. 62 коп. Гроші почали активно передаватися у період загострення військового конфлікту. Найбільшу суму – 2 989 руб. 13 коп., було пожертвовано у жовтні 1877 р. Всього, за перший рік військового конфлікту надійшло 10 549 руб. 63 коп. Наявні кошти не покривали витрат товариства, які склали в 1877 р. – 14 389 руб. 70 коп. Тому окремо було від головного управління було отримано 2 891 руб. 28 коп. для забезпечення чаєм військ, які проходили через Бессарабію. Загалом, за 1877 р. кошти товариства становили – 24 412 руб. 53 коп., з цієї суми 43% склали приватні пожертви [4].

Одним з основних напрямків діяльності товариства виступала організація вивезення хворих з театру військових дій всередину країни. З цієї метою в імперії були створені 2 евакуаційні комісії, розташовані у Владикавказі та Яссах. Пункти евакуації спочатку були створені на кінцевих залізничних станціях – Яси і Фратешті. Поранених з Дунайського театру війни за допомогою санітарних потягів перевозили румунською залізничною дорогою до Фратешті, звідти в Яси. Після цього хворих і поранених воїнів переправляли в лікувальні заклади, які розташовувалися в київському, одеському та харківському військових округах. Всього за час військових дій в такий спосіб було евакуйовано приблизно 150 тис. воїнів [5, с. 75–76].

На початку весни 1878 р. було вирішено розширити мережу евакуаційних пунктів і переправляти воїнів по Дунаю до м. Рені, а потім залізничною дорогою з Бендер до Галацу. З цієї метою біля галацької дороги був відкритий тимчасовий військовий госпіталь №34. Між станціями Бендери–Галац у м. Лейпциг було вирішено влаштувати пункт харчування. Тарутинський комітет товариства піклування про хворих і поранених воїнів прийняв у цьому активну участь і виділив 1 500 руб. на його відкриття [6].

У червні 1877 р. членами комітету був розроблений проект влаштування буфету на станції в м. Кишинів, через який в період війни переправляли поранених воїнів. Буфет розпочав свою діяльність 5 липня 1877 р. На його створення та функціонування Кишинівський комітет виділив кредит у розмірі 6 000 руб. Ще 500 руб. були асигновані на придбання шафи і ящика для льоду, а також облаштування душа для санітарів [7].

Влаштування та утримання буфета в м. Кишинів обійшло місцевому товариству в 3 750 руб. 85 коп. Сюди увійшли витрати на його облаштування (470 руб. 14 коп.), забезпечення продовольством (2 770 руб.